

คู่มือเรียนคัมภีร์ปทรูปลัทธิ

ตปจจยวทราน

วิธีประกอบ ๓-ปัจจย ตามแนวคัมภีร์ปทรูปลัทธิ

- การลง ๓-ปัจจย
- กาลของ ๓-ปัจจย
- สารณะของ ๓-ปัจจย
- ฐาณะของ ๓-ปัจจย
- วากของ ๓-ปัจจย
- ลิงค์ของ ๓-ปัจจย
- การแปลงรูป ๓-ปัจจย

สารบัญ

01

การลง ๓-ปัจจัย

02

กาลของ ๓-ปัจจัย

03

สารณะของ ๓-ปัจจัย

05

ฐานะของ ๓-ปัจจัย

09

วาทกของ ๓-ปัจจัย

12

ลึงค์ของ ๓-ปัจจัย

13

การแปลงรูปของ ๓-ปัจจัย

- หาได้ยาก -

**พหู สกฺทํ วิชา นนฺติ
อปฺปกา ตตฺถ โภวิทฺวา
พหู เตปิฎฺฐกา โหนฺติ
อปฺปกา ตตฺถ โภวิทฺวา.**

ผู้ที่รู้หลักสัทศาสตร์นั้นมีมาก
แต่ผู้ที่ใช้งานเป็นหาได้ยาก
โดยทำนองเดียวกัน
ผู้ที่รู้พระไตรปิฎกก็หาได้ไม่ยาก
แต่ผู้ที่ใช้พระไตรปิฎกเป็นนั้น
หาได้ยากอย่างยิ่ง.

บทกัตต์ที่ประกอบด้วย ต-ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็น**บทนาม**ก็มี เช่น พุทฺโธ (พระพุทธเจ้า), จิตฺตํ (จิต), สตุโต (สัตว์) หรือใช้เป็น**บทกิริยา**ก็มี เช่น ทินฺโน (ให้แล้ว), ภูตฺโต (กินแล้ว), มุตฺโต (พ้นแล้ว) เป็นต้น ที่เป็นบทกิริยานั้น สามารถเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์. อนึ่ง คัมภีร์ปทรูปสัทธิ กล่าวการลง ต-ปัจจัย ไว้ ๔ สูตร ดังนี้ คือ :-

- **พุชคมาทิตฺเต กตฺตริ.** [๖๐๖] แปลว่า “หลังจากธาตุที่มี อรรถว่า ฐฺ=พุชฺชตฺถ, ไป=คตฺถตฺถ เป็นต้น ให้ลง ต-ปัจจัย ในกาลทั้งปวง (อดีต ปัจจุบัน อนาคต) ในอรรถกัตตา”
- **อดีเต ต-ตวนฺตฺ-ตาวี.** [๖๑๒] แปลว่า “หลังจากธาตุทั้งปวง ให้ลง ต-ปัจจัย, ตวนฺตฺ-ปัจจัย, ตาวี-ปัจจัย (ตัวใดตัวหนึ่ง) ในอดีตกาล”
- **ภาวกมฺเมสุ ต.** [๖๒๒] แปลว่า “หลังจากธาตุทั้งปวง ให้ลง ต-ปัจจัยในอดีตกาล ในอรรถภาวะและกัมมะ” (โยควิภาค = ลง ต-ปัจจัยในอดีตกาล ในอรรถอธิकरणะ)
- **ฉทาทิหิ ต-ตฺรณฺ.** [๖๖๖] แปลว่า “หลังจากธาตุทั้งหลาย มี ฉท-ธาตุ เป็นต้น ในลง ต-ปัจจัย, ตฺรณฺ-ปัจจัย (ตัวใดตัวหนึ่ง)”

บทกติกที่ประกอบด้วย ๓-ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็น**บทกิริยา** นั้น ซึ่งสามารถเป็นได้ทั้งกิริยาในระหว่าง (อนุกิริยา) และกิริยาคุมพากย์ (มุขยกิริยา) จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ตามกาลเวลาของปัจจัย ดังนี้ คือ :-

- ใช้ในกาลทั้ง ๓
- ใช้ในอดีตกาลเท่านั้น

(๑) ๓-ปัจจัย ที่อยู่ในกลุ่ม**เตกาลิกปัจจัยนัตถ์** ใช้ในกาลทั้ง ๓ ได้แก่ อดีตกาล ปัจจุบันกาล และอนาคตกาล (พุทธมาทิตฺเถ กตฺตริ. ๖๐๖) เช่น ปุริโส ญาโต (บุรุษรู้แล้ว / รู้อยู่ / จักรู้), อิตฺถิ อูเปตา (หญิงสาวเข้าไปแล้ว / เข้าไปอยู่ / จักเข้าไป) เป็นต้น

(๒) ๓-ปัจจัย ที่อยู่ในกลุ่ม**อดีตปัจจัยนัตถ์** ใช้ในอดีตกาลเท่านั้น (อตีเต ต-ตวันตุ-ตาวี. ๖๑๒ : ภาวกมฺเมสุ ต. ๖๒๒) เช่น ปุริโส ยุกฺโข (บุรุษรบแล้ว), อิตฺถิ กุกฺขา (หญิงโอรชแล้ว), จิตฺตํ มุตฺตํ (จิตพ้นแล้ว) เป็นต้น

หมายเหตุ :-

๓-ปัจจัย ที่ใช้เป็นบทกิริยานั้น ต้องมี “ลิงค์ วิภัติ และ วจนะ” เหมือนบทนามนามที่ตนไปสัมพันธ์ด้วยเสมอ

สารนะของ ๓-ปัจจัย

บทกัตที่ประกอบด้วย ๓-ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็น**บทนาม** นั้น ซึ่งสามารถเป็นได้ทั้งนามนามและคุณนาม มีได้ ๔ สาธนะ ดังนี้ คือ :-

- กัตตุสาธนะ
- กัมมสาธนะ
- ภาวสาธนะ
- อธิกรณสาธนะ

(๑) **กัตตุสาธนะ** ระบุถึงผู้กระทำ มีคำแปลว่า “ผู้...” (พฺท-คมาทิตฺเต กตฺตริ. ๖๐๖ : อตีเต ต-ตวณฺตุ-ตาวี. ๖๑๒) เช่น สพฺเพ สงฺขตาสงฺขตสมฺมุติภเท ฐมฺเม อพฺชณฺนิ พฺชณฺติ พฺชณฺนิสฺสตีติ วา พฺทฺโร. [พฺท-ธาตฺ + ต-ปัจจัย] แปลว่า “ได้ตรัสรู้แล้ว ตรัสรู้อยู่ หรือ จักตรัสรู้ ซึ่งธรรมทั้งหลาย อันมีต่างโดยสังขตธรรม อสังขต-ธรรม และบัญญัติทั้งปวง เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า พฺทฺโร (พระผู้ตรัสรู้/ พระพุทธเจ้า)” เป็นกัตตุรูป-กัตตุสาธนะ

(๒) **กัมมสาธนะ** ระบุถึงสิ่งถูกกระทำ มีคำแปลว่า “เป็นที่... ถูก...” (ภาวกมฺเมสุ ต. ๖๒๒) เช่น อลภียิตฺถาติ ลทฺโร. [ลภ-ธาตฺ + ต-ปัจจัย] แปลว่า “ได้ถูกได้แล้ว เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ลทฺโร (เป็นที่ อันเขาได้แล้ว, ถูกได้แล้ว)” เป็นกัมมรูป-กัมมสาธนะ

(๓) **ภาวสถานะ** ระบุถึงกิริยาอาการ มีคำแปลว่า “ความ... อัน... การ...” (ภาวกมุเมสุ ต. ๖๒๒) เช่น คายนํ คีตํ. [เก-ชาตุ + ต-ปัจจัย] แปลว่า “การขบร้อง ชื่อว่า คีต (การขบร้อง)” เป็นภาวรูป-ภาวสถานะ”

(๔) **อธิกรณสถานะ** ระบุถึงสถานที่ มีคำแปลว่า “เป็นที่...” (ต-โยควิภาคใน ภาวกมุเมสุ ต. ๖๒๒) เช่น อฏฐาสี เหตุถาคี จิตฺ ฐานํ. [ฐา-ฐาตุ + ต-ปัจจัย] แปลว่า “ได้ยื่นแล้ว ในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า จิต (ที่เป็นที่ยืน / ที่เป็นที่ตั้ง)” เป็นกัตตุรูป-อธิกรณสถานะ

หมายเหตุ :-

บทกิตก์ที่ประกอบด้วย ต-ปัจจัย ซึ่งมีรูปสำเร็จเป็นอธิกรณ-สถานะนั้น จะเป็นศัพท์เกี่ยวกับ “สถานที่, กาลเวลา” เช่น **ฐาน, ปเทศ, กาล, เวลา, ขณ, สมย, ทิวส, มคฺค** ฯลฯ ปราภฏอยู่ท้าย

ฐานะของ ๓-ปัจจัย

บทกัตต์ที่ประกอบด้วย ๓-ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็น**บทกิริยา** ก็มี ใช้เป็น**บทนาม**ก็มีนั้น มีฐานะหรือหน้าที่การประกอบใช้อยู่ ๗ ประการ โดยเวลาใช้นั้น ต้องมี “ลิงค์ วิภัติ และวจนะ” เหมือนบทนามนามที่ตนไปสัมพันธ์ด้วยเสมอ ดังนี้ คือ :-

- กิริยาในระหว่าง
- กิริยาคุมพากย์
- วิเสสนะ
- วิภัติกัตตา
- วิภัติกัมมะ
- กิริยาในประโยคลักษณะ
- กิริยาในประโยคอนุาทร

(๑) ทำหน้าที่เป็น**กิริยาในระหว่าง** (อนุกิริยา) คือ กิริยาที่แทรกอยู่ในระหว่างกลางของประโยคซึ่งมีเนื้อความยาว ๆ หรือประโยคที่มีกิริยาหลาย ๆ ตอน เช่น ปุริโส ภตุตฺ ภูตฺโต คามํ คจฺจติ (บุรุษบริ โภคภัตฺรแล้ว ย่อมไปสู่หมู่บ้าน) ในตัวอย่างนี้ บทว่า ภูตฺโต ประกอบรูปศัพท์มาจาก ภูช-ชาตุ + ๓-ปัจจัย + ติ-วิภัติ ทำหน้าที่เป็นกิริยาในระหว่างของประโยค

ข้อสังเกต :- ๓-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นกิริยาในระหว่างนั้น โดยมากวางไว้หลังตัวประธาน และไม่เข้าลักษณะของวิเสสนะ

แปลและสัมพันธ์ เช่น จีณาสวสฺส ทินฺนทานํ มหปฺพลํ โหติ (ทาน
ที่บุคคลให้แล้ว แก่พระจีณาสพ ย่อมมีผลมา) ในตัวอย่างนี้ โยค
บทว่า ปุคฺคเลน เข้ามาเป็นกัตตาใน ทินฺน-

(๔) ทำหน้าที่เป็น**วิกติกัตตา** คือ กัตตาที่มีการเปลี่ยนแปลง
ไปจากสภาพเดิม เช่น โส โภชิตฺตโต ปารมิโย ปุเรตฺวา
พฺพุโ อโหสิ (พระโภชิตตนั้น บำเพ็ญบารมีแล้ว ย่อมได้เป็น
พระพุทฺธเจ้า) ในตัวอย่างนี้ บทว่า พฺพุโ ประกอบรูปศัพท์มาจาก
พฺพุ-ชาตุ + ต-ปัจจัย + ส-วิภตฺติ ทำหน้าที่เป็นวิกติกัตตา โดย
เปลี่ยนสภาพจากพระโภชิตตต์เป็นพระพุทฺธเจ้า

ข้อสังเกต :- ต-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นเป็นวิกติกัตตานี้ โดยมาก
วางไว้ที่หน้าชาตุ “ว่ามี-ว่าเป็น (หฺ ภู อส ชน)” ถ้าไม่มีให้
นักศึกษาโยคเข้ามา และกัตตามีการเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากเดิม

(๕) ทำหน้าที่เป็น**วิกติกัมมะ** คือ กรรมที่มีการเปลี่ยนแปลง
ไปจากเดิม เช่น ทายโก พฺพุธํ ปมุขํ กตฺวา ทานํ สงฺฆสฺส เทติ
(ทายกถวายทานแก่สงฆ์ โดยทำพระพุทฺธเจ้าให้เป็นประธาน) ใน
ตัวอย่างนี้ บทว่า พฺพุธํ ประกอบรูปศัพท์มาจาก พฺพุ-ชาตุ + ต-
ปัจจัย + อ-วิภตฺติ ทำหน้าที่เป็นวิกติวิกติกัมมะ

ข้อสังเกต :- ต-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นเป็นวิกติกัมมะนั้น โดยมาก
วางไว้ที่หน้า กร-ชาตุ, จร-ชาตุ (วิกติกัมมะ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง
สภาพไปจากเดิมก็ได้ แต่ต้องถูกกระทำให้ต่างออกไป)

(๖) ทำหน้าที่เป็น**กิริยาในประโยคลักษณะ** คือ เป็นกิริยาของข้อความซึ่งเครื่องหมายกำหนดจดจำเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแทรกของประโยคใหญ่ เรียกว่า “ลักษยกิริยา” (สนามหลวงเรียกลักษณกิริยา) เช่น ปฐมมาเส อติกฺกนฺเต อกฺโขโรโค อุปฺปชฺชติ (ครั้นเมื่อเดือนที่หนึ่ง ก้าวล่วงแล้ว โรคที่นัยน์ตา ก็เกิดขึ้นแล้ว) ในตัวอย่างนี้ บทว่า อติกฺกนฺเต ประกอบรูปศัพท์มาจาก พุท-ธาตุ + ต-ปัจจัย + สฺมี-วิภัตติ ทำหน้าที่เป็นกิริยาในประโยคลักษณะ

ข้อสังเกต :- ต-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นกิริยาในประโยคลักษณะนั้น จะประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ และไม่เข้าลักษณะของประโยคอนุาทร

(๗) ทำหน้าที่เป็น**กิริยาในประโยคอนุาทร** คือ เป็นกิริยาของข้อความ ซึ่งถูกประโยคใหญ่แสดงออกถึงกิริยาอาการความไม่เคารพ ไม่เอื้อเฟื้อ เรียกว่า “อนุาทรกิริยา” (สนามหลวงเรียกอนุาทรกิริยา) เช่น อกามกานํ มาตาปีตฺถนํ โรทิตานํ ปุตุโต ปพฺพชฺชติ (เมื่อมารดาและบิดาผู้ไม่ปรารณารำไห้ บุตรก็ได้บวชแล้ว) ในตัวอย่างนี้ บทว่า โรทิตานํ ประกอบรูปศัพท์มาจาก รุท-ธาตุ + อิ-อาคม + ต-ปัจจัย + น-วิภัตติ ทำหน้าที่เป็นกิริยาในประโยคอนุาทร

ข้อสังเกต :- ต-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นกิริยาในประโยคอนุาทรนั้น จะประกอบด้วยฉฐฐีหรือสัตตมีวิภัตติ และไม่เข้าลักษณะของประโยคลักษณะ

บทกัตที่ประกอบด้วย ๓-ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็นบท**กิริยา** **คุมพากย์** นั้น เรียกว่า มุขยกิริยา สามารถเป็นได้ ๔ วาก (เว้น เหตุกัตตวาก) โดยเวลาใช้นั้น ต้องมี “ลิงค์ วิภัติ และวจนะ” เหมือนบทนามนามที่ตนไปสัมพันธ์ด้วยเสมอ ดังนี้ คือ :-

- ประโยคกัตตวาก
- ประโยคกัมมวาก
- ประโยคเหตุกัมมวาก
- ประโยคภาววาก

(๑) **ประโยคกัตตวาก** คือ เป็นกิริยาที่กล่าวถึงกัตตา โดยที่ กัตตาเป็นผู้ทำกิริยาในประโยคเอง เช่น สตฺโต ตตฺถ มโต (สัตว์ตายแล้วในที่นั้น) ในตัวอย่างนี้ บทว่า **มโต** ประกอบรูปศัพท์มาจาก **มร-ชาตุ + ๓-ปัจจัย + ลี-วิภัติ** ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวถึงกัตตาในประโยค

ข้อสังเกต :- ๓-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวถึงกัตตาในประโยค โดยมากจะประกอบกับอกรรมกชาตุและเป็นปฐมวิภัติ แต่อย่างไรก็ตาม บางครั้ง ๓-ปัจจัย ที่ประกอบกับสกรรมกชาตุ ก็สามารถเป็นกัตตวากได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความประสงค์ของผู้กล่าวว่าการให้เป็นประโยคอะไร

(๒) **ประโยคกัมมวาท** คือ เป็นกิริยาที่กล่าวถึงกรรม โดยยกกรรมขึ้นเป็นประธานในประโยค เช่น มยา ปุณฺณํ กตฺ (บุญอันข้าพเจ้า กระทำแล้ว) ในตัวอย่างนี้ บทว่า กตฺ ประกอบรูปศัพท์มาจาก กร-ธาตุ + ต-ปัจจัย + ลี-วิภัตติ ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวถึงกรรมในประโยค

ข้อสังเกต :- ต-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวถึงกรรมในประโยค โดยมากจะประกอบกับสกัมมกธาตุและเป็นปฐมาวิภัตติ แต่อย่างไรก็ตาม บางครั้ง ต-ปัจจัย ที่ประกอบกับสกัมมกธาตุนั้นก็สามารถเป็นกัตตฺวาทได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความประสงค์ของผู้กล่าวว่าจะต้องการให้เป็นประโยคอะไร

(๓) **ประโยคเหตุกัมมวาท** คือ เป็นกิริยาที่กล่าวถึงสิ่งที่ถูกใช้ให้กระทำการ โดยยกสิ่งยกสิ่งที่ถูกใช้นั้นขึ้นเป็นประธานในประโยค เช่น ภควตา ภิกขุ ฌมฺมํ เทสาเปโต (พระผู้มีพระภาค ใช้ให้ภิกษุ แสดงแล้วซึ่งธรรม) ในตัวอย่างนี้ บทว่า เทสาเปโต ประกอบรูปศัพท์มาจาก ทิสี-ธาตุ + ณาเป-การิตปัจจัย ต-ปัจจัย + ลี-วิภัตติ ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวถึงสิ่งที่ถูกใช้ให้กระทำในประโยค

ข้อสังเกต :- ต-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวถึงสิ่งที่ถูกใช้ให้กระทำในประโยค โดยมากจะประกอบกับสกัมมกธาตุและเป็นปฐมาวิภัตติ ทั้งยังมีการิตปัจจัยเป็นเครื่องสังเกต

หมายเหตุ :-

ประโยคเหตุกัมมจากนั้น บางแห่งยกกัมมะ คือ สิ่งที่ถูกกระทำขึ้นเป็นประธานในประโยค เช่น อนาถปิณฑิเกน ปุคฺคํ วิหารโ การิโต (พระวิหาร อันท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ยังบุคคลให้สร้างแล้ว)

(๔) **ประโยคภาวจาก** คือ เป็นกิริยาที่กล่าวเพียงความเป็นไปของกิริยาอาการเท่านั้น เช่น ภาวตา ภิตํ (อันท่านผู้เจริญกลัวแล้ว) ในตัวอย่างนี้ บทว่า ภิตํ ประกอบรูปศัพท์มาจาก ภี-ชาตุ + ต-ปัจจัย + ลี-วิภัตติ ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวเพียงความเป็นไปของกิริยาอาการ

ข้อสังเกต :- ต-ปัจจัย ที่ทำหน้าที่เป็นกิริยากล่าวเพียงความเป็นไปของกิริยาอาการในประโยค โดยมากจะประกอบกับอกัมมกชาตุ และเป็นปฐมาวิภัตติ นปุงสกสิงค์ เอกวจนะเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม บางครั้ง ต-ปัจจัย ที่ประกอบกับสกัมมกชาตุ ก็สามารถเป็นภาวจากได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความประสงค์ของผู้กล่าวว่าการให้เป็นประโยคอะไร

ลึงค์ของ ๓-ปัจจัย

บทกติกที่ประกอบด้วย ๓-ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็น**บทกิริยา** ก็มี ใช้เป็น**บทนาม**ก็มีนั้น มีฐานะการประกอบใช้ลึงค์ ๒ ประการ ตามที่คัมภีร์ปทรูปสัทธีกถาวไว้ว่า ภาเว ตปฺปจฺจนฺตา นปฺสกา. กมฺมฺนิ ติลิงฺคา. [๖๒๓] แปลว่า “๓-ปัจจัยันตบทในอรรถภาวะ เป็นนปฺสกลึงค์ ส่วนในอรรถกัมมะ เป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์” ดังนี้ คือ :-

- อรรถภาวะ เป็นนปฺสกลึงค์
- อรรถกัมมะ เป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์

(๑) **อรรถภาวะ เป็นนปฺสกลึงค์** เนื่องจากภาวะนั้น หมายถึง กิริยาอาการ ก็กิริยานั้นเป็นเพียงสามัญชาต ที่มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลทั่ว ๆ ไป เช่น ความเป็นของบุรุษ, ความเป็นของสตรี เป็นต้น ไม่ใช่ทัฬหะ จึงไม่สามารถระบุเพศได้ ดังนั้น เมื่อจะระบุถึงกิริยาทั่ว ๆ ไปเช่นนั้น จึงบัญญัติให้อรรถภาวะ เป็นนปฺสกลึงค์ [เภทจินดา. ๓๔๕]

(๒) **อรรถกัมมะ เป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์** เนื่องจากกัมมะนั้น หมายถึง ถึงสิ่งถูกกระทำ เป็นสิ่งที่มีทัฬหะอันถูกกระทำ ดังนั้น จึงต้องสัมพันธ์กับบทอื่น จึงบัญญัติให้อรรถกัมมะ เป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์

การแปลงรูป ๓-ปัจจัย

บทกัตต์ที่ประกอบด้วย ๓-ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็น**บทกิริยา** ก็มี ใช้เป็น**บทนาม**ก็มีนั้น มีการเปลี่ยนแปลงรูปของปัจจัยและธาตุที่ประกอบรวมกันหลากหลาย ตามที่กฎเกณฑ์ได้กำหนดไว้ ดังนี้ คือ :-

๑. **๓-ปัจจัย** ลงหลังธาตุ**พยางค์เดียว** นิยมคงไว้ตามเดิม (ตลอดไว้)

เช่น :-

• ญาโต	รู้แล้ว	ญา + ต
• ชิโต	ชนะแล้ว	ชิ + ต
• นีโต	นำไปแล้ว	นี + ต
• ภิโต	กลัวแล้ว	ภิ + ต
• สุโต	ฟังแล้ว	สุ + ต
• ภูโต	เป็นแล้ว	ภู + ต

๒. **๓-ปัจจัย** ลงหลังธาตุที่มี **ม น ร** เป็นที่สุด ให้ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ (มานะรวยจึงตาย) เช่น :-

• คโต	ไปแล้ว	คมุ + ต
• รโต	ยินดีแล้ว	รมุ + ต
• ขโต	จุดแล้ว	ขนุ + ต
• หโต	ฆ่าแล้ว	हन + ต

- มโต รู้แล้ว มน + ต
- หโฏ นำไปแล้ว หร + ต
- กโต กระทำแล้ว กร + ต
- มโต ตายแล้ว มร + ต

หมายเหตุ :-

:ม-กัรันตชาตุ **:น-กัรันตชาตุ** ลบพยัญชนะที่สุคชาตุด้วย =
คมขณ-हनรमातिनमनुโต. [รูป.๖๐๐]

:ร-กัรันตชาตุ ลบพยัญชนะที่สุคชาตุด้วย = รกาโร จ. [รูป.๖๓๒]

๓. **ต-ปัจจัย** ลงหลังชาตุที่มี **จ ช ป** เป็นที่สุค ให้ลบพยัญชนะที่สุค
ชาตุ และช้อน ต (เจ้าชายป่วยเป็นตุต) เช่น :-

- ลิตฺโต รคแล้ว ลิจ + ต
- วิวิตฺโต สงัดแล้ว วิ + วิจ + ต
- ภูตฺโต กินแล้ว ภูช + ต
- จตฺโต สละแล้ว จช + ต
- कुตฺโต คู้มครองแล้ว कुป + ต
- ตตฺโต ร้อนแล้ว ตป + ต

หมายเหตุ :-

:จ-กัรันตชาตุ **:ช-กัรันตชาตุ** ลบพยัญชนะที่สุคชาตุและช้อน ต
ด้วย = ภูชาतिनमनुโต โน ทฺวิ จ. [รูป.๕๖๐]

:ป-กัรันตชาตุ ลบพยัญชนะที่สุคชาตุและช้อน ต ด้วย = कुपा-
तिनलुज. [รูป. ๖๓๐]

๔. **ต-ปัจจัย** ลงหลังธาตุที่มี **ท** เป็นต้นเป็นที่สุด ให้แปลง **ต-ปัจจัย** เป็น **อินฺน อนฺน อีณ** และลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ (น้อยหน้ากุดหัว ทหารใต้) เช่น :-

• ทินฺโน	ให้แล้ว	ทา + ต
• นิสินฺโน	นั่งแล้ว	นิ + สท + ต
• ภินฺโน	แตกแล้ว	ภิติ + ต
• ฉินฺโน	ตัดแล้ว	ฉิติ + ต
• ฉนฺโน	มุงแล้ว	ฉท + ต
• ปสฺนฺโน	เลื่อมใสแล้ว	ป + สท + ต
• อฺปฺปฺนฺโน	เกิดขึ้นแล้ว	ปฺ + ปท + ต
• จิโน	สิ้นแล้ว	จิ + ต
• ปหิโน	ละแล้ว	ป + หา + ต
• ลีโน	ติดแล้ว	ลี + ต
• ปีโน	อิมแล้ว	ปี + ต
• ทิโน	หมดสิ้นแล้ว	ทิ + ต

หมายเหตุ :-

:ท-กัณฑ์ธาตุ แปลง ต เป็น อินฺน อนฺน อีณ และให้ลบบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วย = ภิทาติโต อินฺนอนฺนอีณา วา. [รูป.๖๓๑]

ข้อควรจำ :- เฉพาะ ปท-ธาตุ ให้ลบบพยัญชนะที่สุดธาตุและซ้อนตุ ด้วย = ภูชาทินมนฺโต โน ทฺวิ จ. [รูป.๕๖๐] เช่น ปมตฺโต

๕. **ต-ปัจจัย** ลงหลังธาตุที่มี **ร** เป็นที่สุด ให้แปลง **ต-ปัจจัย** เป็น **อินฺณ** และลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ (เณร ๆ หมายถึงมเร็ว) เช่น :-

- ติณ โณ   ข้ามแล้ว   ตร + ต
- ชิณ โณ   แก่แล้ว   ชร + ต
- ปุณ โณ   เต็มแล้ว   ปุร + ต
- ศุณ โณ   รีบแล้ว   ศุร + ต
- อากิณ โณ   เกลื่อนกล่นแล้ว   อา + กิร + ต

หมายเหตุ :-

:ร-กัรันตธาตุ แปลง ต เป็น อิณณ และลบบพยัญชนะที่สุคธาตุ ด้วย = ตราที่หิ อิณ โณ. [รูป. ๖๑๖]

๖. **ต-ปัจจัย** ลงหลังธาตุที่มี **ส** เป็นที่สุด ให้แปลง **ต-ปัจจัย** พร้อมกับพยัญชนะที่สุคธาตุ เป็น **ฏฐ** (เป็น ฏฐ อยู่ท้าย ส) เช่น :-

- ตุฏฐโธ   ยินดีแล้ว   ตุส + ต
- อิฏฐโธ   प्रารธนาแล้ว   อิส + ต
- ศุฏฐโธ   กระทบแล้ว   ศุส + ต
- หฏฐโธ   ร่าเริงแล้ว   หส + ต
- ปวิฏฐโธ   เข้าไปแล้ว   ป + วิส + ต
- นฏฐโธ   พิณาศแล้ว   นส + ต

หมายเหตุ :-

:ส-กัรันตธาตุ แปลง ต พร้อมกับพยัญชนะที่สุคธาตุ เป็น ฏฐ ด้วย = สาทิ สนตปุจณภนุชหนุสาทิหิ ฏฐโธ. [รูป. ๖๒๖]

ข้อควรจำ :- นอกจากนั้น **ปุจณ, ภนุช, หัส** แปลง ต พร้อมกับพยัญชนะที่สุคธาตุ เป็น ฏฐ ด้วยสูตรนี้เช่นเดียวกัน เช่น ปุฏฐโธ, ภฏฐโธ, หฏฐโธ

๗. **ต-ปัจจัย** ลงหลัง **ทิส-ชาตฺ** **ศาส-ชาตฺ** ให้แปลง **ต-ปัจจัย** เป็น **ริฎฐ** และลบพยัญชนะที่สุดชาตฺ (ท้ายสงสัย เป็นริฎฐ) เช่น :-

- **ทิฎฐ**   กเห็นแล้ว   ทิส + ต
- **อนุสิฎฐ**   พร้าสอนแล้ว   อนุ + ศาส + ต

หมายเหตุ :-

:ทิส-ชาตฺ **ศาส-ชาตฺ** แปลง ต เป็น ริฎฐ และลบพยัญชนะที่สุดชาตฺ ด้วย = ศาสทิส โต ตสฺส ริฎฐ จ. [รูป.๖๒๕]

๘. **ต-ปัจจัย** ลงชาตฺที่มี **ธ ภ** เป็นที่สุด ให้แปลง **ต-ปัจจัย** เป็น **ธ** และแปลงที่สุดชาตฺ เป็น **ทฺ** (เป็น ทฺชา หักธงสำเภา) เช่น :-

- **พฺทฺธ**   ฐ์แล้ว   พฺธ + ต
- **สฺทฺธ**   หมคจคแล้ว   สฺธ + ต
- **สิทฺธ**   สำเร็จแล้ว   สิธ + ต
- **ปฏฺวิทฺธ**   ทางตลอดคแล้ว   ปติ + วิธ + ต
- **กฺทฺธ**   โกรธแล้ว   กฺธ + ต
- **รฺทฺธ**   ปิคแล้ว   รฺธ + ต
- **อารทฺธ**   ปรารภแล้ว   รภ + ต

หมายเหตุ :-

:ธ-กัรรันตชาตฺ **:ภ-กัรรันตชาตฺ** แปลง ต เป็น ธ ด้วย = ธมภเหหิ ธมา จ. [รูป.๖๐๗] และแปลงที่สุดชาตฺ เป็น ทฺ ด้วย = ห จตุตฺถานมนฺตานํ โท ธ. [รูป.๖๐๘]

๘. **ต-ปัจจัย** ลงหลังธาตุที่มี **ม** เป็นที่สุด ให้แปลง **ต-ปัจจัย** เป็น **นฺต** และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ (อยู่ท้ายมา เป็นหนฺโต) เช่น :-

● ปกฺกนฺโต	หลีกไปแล้ว	ป + กมฺ + ต
● นิกฺขนฺโต	ออกไปแล้ว	นิ + กมฺ + ต
● ทนฺโต	ฝึกแล้ว	ทมฺ + ต
● สนฺโต	สงบแล้ว	สมฺ + ต
● วิพฺภนฺโต	เวียนกลับแล้ว	วิ + ภมฺ + ต
● ขนฺโต	อดทนแล้ว	ขมฺ + ต
● สกฺกนฺโต	ย้ายไปแล้ว	สฺ + กมฺ + ต

หมายเหตุ :-

:ม-กัรณฺตธาตุ แปลง ต เป็น นฺต และลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วย = ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ. [รูป.๖๑๘]

๑๐. **ต-ปัจจัย** ลงหลังธาตุที่มี **ห** เป็นที่สุด ให้แปลง **ต-ปัจจัย** เป็น **ห** และแปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น **ล** (เป็นพฺโห อยู่ท้ายหีบ) เช่น :-

● รฺพฺโห	งอกแล้ว	รฺห + ต
● มฺพฺโห	หลงแล้ว	มฺห + ต
● วฺพฺโห	พัดไปแล้ว	วห + ต
● กวฺพฺโห	กวนแล้ว	กาวฺห + ต
● พวฺพฺโห	รุนแรง	พห + ต
● กฺพฺโห	คุ้มครองแล้ว	กฺห + ต
● อฺพฺโห	นำไปแล้ว	อฺ + วห + ต

หมายเหตุ :-

:ห-กัรันตธาตุ แปลง ต เป็น ห และแปลงพยัญชนะที่สุคธาตุเป็น ล ด้วย = หนฺเตหิ โห หสฺส โล วา อทหนฺหํ. [รูป. ๖๒๑]

ข้อควรจำ :- ห-กัรันตธาตุในที่นี้ เว้น ทห-ธาตุ นห-ธาตุ เพราะธาตุ ๒ ตัวนั้น มีรูปเป็นอย่างอื่น เช่น ททฺโธ (ทห + ต), สฺนทฺโธ (ส + นห + ต)

๑๑. **ต-ปัจจัย** ที่ประกอบกับ **อิ-อาคม** ไม่ลบพยัญชนะที่สุคของธาตุที่มี **น ม ก ร** พยัญชนะที่สุคธาตุ (นามีกำไร อิตะก็อยู่) เช่น :-

● คมิโต	ไปแล้ว	คมุ + อิ + ต
● รมิโต	ยินดีแล้ว	รมุ + อิ + ต
● วมิโต	อาเจียนแล้ว	วมุ + อิ + ต
● นมิโต	นอบน้อมแล้ว	นมุ + อิ + ต
● สฺกฺมิโต	สงสัยแล้ว	สฺกฺมิ + อิ + ต
● สฺริโต	ระลึกแล้ว	สฺริ + อิ + ต
● ภริโต	เลี้ยงดูแล้ว	ภริ + อิ + ต

หมายเหตุ :-

:น-กัรันตธาตุ :ม-กัรันตธาตุ :ก-กัรันตธาตุ :ร-กัรันตธาตุ ที่ประกอบกับ อิ-อาคม ไม่ลบพยัญชนะที่สุคธาตุด้วย = นมฺกราน-มนฺตานํ นิยฺตุตฺตมฺหิ. [รูป.๖๓๓]

ข้อควรจำ :- อุทาหรณ์ที่มีการลง อิ หน้า ต ด้วย = ยถาคมมิกาโร. [รูป. ๕๔๗] ไม่นิยมแปลงรูป ต เช่น กริโต (กร + อิ + ต) แต่อาจมีการวุทธิตัวธาตุได้บ้าง เช่น โรติโต (รฺท + อิ + ต) เป็นต้น

๑๒. **ต-ปัจจัย** ลงหลัง **สุส ปจ สก-ธาตุ** แปลง **ต-ปัจจัย** เป็น **กฺข กฺก** และลบบพยัญชนะที่สุคธาตุ เช่น :-

- **สุกฺโข**   แห่งแล้ว   สุก + ต
- **ปกฺโก**   สุกแล้ว   ปจ + ต
- **สกฺโก**   สามารถแล้ว   สก + ต

หมายเหตุ :-

หลัง **สุส ปจ สก** แปลง **ต** เป็น **กฺข กฺก** และลบบพยัญชนะที่สุคธาตุ ด้วย = **สุสปจสกโต กฺขกฺกา จ.** [รูป.๖๑๗] **จ-ศัพท์** ในสูตรนี้ รวบรวมเอา **มฺจ** เป็นต้นด้วย เช่น **โอมฺกฺกา** (อว + มฺจ + ต + อว)

๑๓. **ต-ปัจจัย** ลงหลัง **ภนฺช-ธาตุ** แปลง **ต-ปัจจัย** กับพยัญชนะที่ธาตุเป็น **คฺค** (หลังภนฺช เป็นกู่ครอง) เช่น :-

- **ภคฺโค**   ทำลายแล้ว   ภนฺช + ต

หมายเหตุ :-

หลัง **ภนฺช** แปลง **ต** กับพยัญชนะที่ธาตุเป็น **คฺค** ด้วย = **ภนฺชโต คฺโค จ.** [รูป.๖๒๘] ด้วยการแบ่งสูตรว่า **คฺโค จ** ในสูตรนี้ สามารถแปลง **ต** กับพยัญชนะที่ธาตุเป็น **คฺค** หลังจากธาตุตัวอื่นด้วย เช่น **นิมฺคฺโค** (นิ + มฺชช + ต), **สํวิคฺโค** (สํ + วิช + ต) เป็นต้น

สรุป

การแปลงรูปของ **ต-ปัจจัย** นี้ ยังมีข้อปลีกย่อยอยู่อีกมากมาย ซึ่งไม่สามารถจะประมวลมากล่าวไว้ในที่นี้ได้หมด ให้นักศึกษา ค้นคว้าเพิ่มเติมจากคัมภีร์ปทรูปสัททิตเป็นต้นเถิด.

